

Kossuth Shakespeare-jétől az angol nyelvű Magyar Történetig

Történelmi barangolások az angol–magyar kapcsolatok világában

Frank Tibor: Britannia vonzásában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 306 oldal

Óriási témát igyekszik tárgyalni Frank Tibor jelen kötete, s a szerző szándéka szerint nem is nyújthat átfogó képet az angol–magyar, vagy ha úgy tetszik, brit–magyar kapcsolatok roppant hálózatáról, sokkal inkább egy-egy politikai, kulturális és társadalmi tekintetben jellemző vonást, folyamatot, összefüggést világít meg. A most kötetbe rendezett tanulmányok rendkívül alapos, több évtizedes kutatómunka gyümölcsei. Frank Tibor rámutat, hogy a két nép és kultúra kapcsolatait az egyes korszakok mindig saját igényeiknek megfelelően gondolják újra, amihez azonban megbízható támpontokat adhat a múltból szerzett tudás.

A könyv három fő részre tagolódik. Az első főképp a 19. század és a 20. század első felének angol–magyar kapcsolódási pontjait veszi számba egy-egy brit diplomata, utazó, tudós vagy politikus magyarországi tevékenységének perspektívájából, valamint magyarok angliai vagy egyesült államokbeli megjelenésének és hatásának vizsgálatán keresztül. A második rész az európai diplomácia és hatalmi érdekek, a geopolitikai adottságok és az egyes nagyhatalmak sajátos céljai figyelembevételével vizsgálja a Magyarországon mindvégig kisebbségben lévő anglofil politikai irányzatok mozgásterét, lehetőségeit és végső kudarcként fő okait. A harmadik rész a két világháború közötti periódus angol–magyar kapcsolatainak talán legfontosabb vállalkozását, a *The Hungarian Quarterly* című, nagyszabású kultúrdiplomáciai és propagandacélokat is szolgáló folyóirat sorsát és kudarcként okait elemzi. Minden részben, illetve fejezetben a korra jellemző általános politikai és kulturális jellemzők

lényegre törő tárgyalását követően esettanulmányok segítségével szemlélteti a szerző az általános tendenciák érvényesülését, reprezentációját, az attól való eltérést vagy éppen annak hiányát.

Az első rész első fejezete rögtön a 19. század forrongó évtizedeibe vezet minket, amikor az angolszász civilizáció hatása elsősorban irodalom és könyvkultúra formájában érhető tetten, Magyarországon pedig igen gyakran német közvetítéssel. Ez nem csupán a Magyarország és Nagy-Britannia közötti – 19. századi európai mértékkel – roppant távolságnak köszönhető, hanem annak is, hogy a romantika időszakában, illetve azt megelőzően is a magyar kultúra első számú nyugat-európai kulturális forrásvidéke a német és francia kultúra. Az angol kulturális alkotások, gondolatok másodlagos szerepet játszottak, és többnyire közvetítéssel érték el hazánkat. Nem csoda, ha a szerző Kossuth Lajos példáján keresztül mutatja be, hogyan hatott az angol kultúra Magyarországon a 19. században. Módszertanilag jó választás ez, hiszen kiemelkedő és jól ismert példák megfelelően reprezentálhatják a kor irodalmi és kulturális tudásideálját. A 19. század első évtizedeiben elsősorban klasszikus és romantikus költők és írók műveit olvassák a magyar köznemesi ifjak, így Kossuth is. Emellett az angol drámairodalom s különösképpen Shakespeare jelentős hatást gyakorolt az ifjú Kossuth retorikájára és politikai eszméinek formálódására. Frank Tibor szemléletesen festi meg Kossuth angolmániájának portréját, ahol az „élettörténet mitologikus áthangolása” (29. old.) során magántopozsból toposz lesz, így válik egy irodalmi toposz és Shakespeare a szabadság metaforájává.

A következő fejezetben a Metternich éra magyarországi cenzúrájának világát elemzi a

szerző, mely olyan magyar professzorokat is foglalkoztatott, mint Reseta János. Reseta példáján mint esettanulmányon keresztül Frank Tibor jól illusztrálja, hogy e korszak cenzúrája meglehetősen nyilvános volt, a cenzorok túlnyomórészt nem kaptak explicit utasításokat, hanem a „rendszer immanens logikáját” követve tevékenykedtek. A liberálisnak tekintett angolszász politikai rendszer és kultúra szövegeit kitüntetett figyelemmel cenzúrázták, viszont egy-egy esetben – s erről tanúskodik Reseta János tevékenysége – egy-egy liberális nézeteket valló cenzor valamelyest enyhíthetett a szigorú ellenőrzésen, még ha ez egyfajta skizofrén állapotot és identitást idézett is elő. Hasznos lett volna konkrét példákat is megismerni erre Reseta gyakorlatából.

Az első rész harmadik fejezete Hegel angliai recepcióját vizsgálja, s hogy ez a recepció hogyan vezetett egy önálló, főként T. H. Green által kinevelt új angol idealista filozófiai iskola (Asquith, Milner, Gore, Scott Holland, Toynbee) megszületéséhez, s ebben milyen szerepet játszott a magyar származású tudós és történétíró, Zerffi Gusztáv (G. G. Zerffi), aki kiváló szintézissel járult hozzá az angol filozófiai hagyományhoz (*The Science of History*, 1879). Frank Tibor e tanulmánya eredetileg 1979-ben jelent meg, és az e korban megkövetelt néhány oda nem illő idézetet ki lehetett volna hagyni az egyébként kiváló tanulmány újrapublikálás során.

A filozófiai exkurzus után Frank Tibor visszatér az angol–magyar kapcsolatok természetére, a diplomáciára, s az angol diplomata, R. B. D. Morier tevékenységét mutatja be az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésének időszakában, s ezzel párhuzamosan a modern brit és osztrák–magyar diplomáciai kapcsolatok intézményesülését. Morier bécsi attasé, valamint másodtitkár volt a kiegyezés évében, így megfigyelései és kritikája alapvető fontosságúak a kiegyezés értékeléséhez: Morier liberális volt, számos magyarral tartott fenn kapcsolatot, elsősorban üzleti körökkel, nagyra tartotta a kiegyezést mint politikai alkotást, ugyan-

akkor – Seton-Watson 19. századi előfutáraként – felhívta a figyelmet az államalkotó nemzetek felsőbbrendűségi tudatának veszélyeire. Minden erényük elismerése mellett bírálta a magyarokat túlzott impulzivitásuk és esetenkénti szüklátókörűségük miatt.

A korszak angol utazói közül kiemelkedik Sir Leslie Stephen, a viktoriánus esszéista, gondolkodó, aki a másik utazóval, James Bryce-szal tett utazásokat Erdélyben. Stephen „exkluzív, romantikus” módon élte meg utazásait, meglátásait pedig saját politikai tapasztalataihoz igazította, így vont párhuzamot például Erdély és Észak-Írország között. Jellemző, hogy mindkét utazót lenyűgözte az ország gazdagsága és szépsége. Viscount Bryce többször is visszatért Erdélybe, magyarbaráttá és később a magyar revízió egyik lelkes támogatójává vált. Stephen és Bryce jó példa arra, hogy a századelőn Seton-Watson és Wickham Steed által már jórészt magyarellenessé hangolt brit közvéleménnyel szemben kisebbségbe kerültek azok az angolok, akik valóban jóindulattal közelítettek hazánkhoz.

A 19. századi Duna menti viszonyok brit szemszögű percepciójának tárgyalását egészíti ki a hatodik fejezet, mely a be nem avatkozás hagyományos 19. századi brit külpolitikai álláspontját vizsgálja magyar vonatkozásokkal, gróf Apponyi Rudolf londoni nagykövet beszámolóí alapján. Ezen a problémakörön belül helyezi el a szerző Nagy-Britannia Habsburg Birodalomhoz fűződő ambivalens viszonyát. Jóllehet az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc morális támogatást kapott Palmerstontól, Ausztria maradt a szilárd, stabil brit szövetséges, az a közép-európai birodalom, amelyre a briteknek szükségük volt az európai hatalmi egyensúly fenntartásához. Ugyanakkor az 1850–1860-as években megfigyelhető Magyarország „megbékéltetésének” az igénye, mely szintén a Habsburg Birodalom stabilizálásának mögöttes szándékát tükrözte. Az 1859-es itáliai hadjárat után Palmerston rendezni kívánta a magyar kérdést, de csak birodalmi kereteken belül. Ezt a nézetet az

akkori miniszterelnök, Lord Russell is osztotta. Ennek megfelelően az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés brit megítélése azt mutatta, hogy a britek a magyarság kérdését továbbra is az európai stabilizáció tekintetében szemlélték.

A brit sajtó ezután felhívta a nyájas brit olvasók figyelmét a Magyarországgal kapcsolatos ismeretek jelentékeny hiányára. A nagymértékű tájékozatlanság fő oka a távoltság és a kapcsolatok gyér volta mellett az volt, hogy 1830 és 1870 között igen kis számban láttak napvilágot Angliában Magyarországról szóló útikönyvek (mint ahogy a Habsburg Birodalom belső viszonyairól, népeiről és politikai viszonyairól sem álltak rendelkezésre alapos munkák). 1867 után viszont felerősödött az oknyomozó publicisztika. Másrészt az egyre éleződő ír kérdéssel vont párhuzam is felértékelte Magyarországot és a dualista monarchia rendszerét. Mind a liberális miniszterelnök, William Gladstone, mind az ír nacionalista, Arthur Griffith pozitívan értékelte a magyar alkotmányosság fejlett megoldását a kiegyezésben.

A két ország közti ismeretek gyarapítását és kulturális kapcsolatainak erősítését célozta az angol nyelv és irodalom szak beindítása Budapesten, ami fontos fejleménynek tekinthető, hiszen hozzájárult az angolszász típusú gondolkodás és hagyomány elterjedéséhez a magyarországi tudományosságban és közéletben. Ennek szemléltetéséhez Frank Tibor három magyarországi professzor életpályáját mutatja be: Arthur J. Patterson tanszékalapítóját, valamint Arthur B. Yolland és Szenczi Miklós professzorokét. Az ELTE Angol Tanszéke kulturális jelentőségének egyfajta mellékágaként szentel külön fejezetet a szerző a főtí Károlyi kastély könyvgyűjteményének, melynek fennmaradt kötetei a tanszék állományába kerültek a második világháborút követően.

Egy újabb fejezetben amerikai–angol–magyar vonatkozású témát tárgyal a szerző: az első világháború utáni időszakban néhány magyar művész és tudós karrierjét követi

nyomon, akik az akkor „amerikanizálódó” Berlinben dolgoztak és telepedtek le. A „Richtung Berlin” fő igazodási pont volt a korabeli magyar értelmiség és művészvilág számára, mivel Berlin igazi jövevényvárossá fejlődött, mely lüktető nagyvárosként emelkedett fel a 19. században, s közel állt Budapest korabeli atmoszférájához. Az 1920-as években jelentős magyar kolónia jött létre, főként zsidó származású magyarokból, kihasználva a klebelsbergi Collegium Hungaricum rendszere nyújtotta lehetőségeket.

Frank Tibor Polányi Mihály példáján keresztül mutat be egy tipikus emigráns karrierpályát e modernizálódó közegben. A sikeres külföldi karrierút alapvető tényezőit a zsidó származású Polányi számára az egyre inkább antiszemitaivá váló hazai közeg, az anyagilag kecsegtetőbb németországi állásajánlat, a már kint dolgozók segítsége és nem utolsósorban az „amerikanizálódó” nagyváros lüktető tempója adták. Ugyanakkor ezen a ponton meg kell jegyezzük, hogy a szerző Pölöskei Ferenc 1977-ben kiadott munkáját használja a „Horthy fasizmusról” szóló fejtegetéseire, pedig ma már jóval kiegyensúlyozottabb értékelések is rendelkezésre állnak, ráadásul Frank aktuálpolitikai párhuzamot is von. (126. old.)

A Polányiról szóló fejezethez hasonlóan némileg kilóg a sorból a következő fejezet is, amelyben a szerző A. J. P. Taylor baloldali elkötelezettségű angol történész önéletrajzából (*A Personal History*) közöl egy részletet magyar nyelven, Károlyi Mihály Taylorral folytatott beszélgetéseinek és eszmecserejének hallgatóságává válunk.

A tanulmánykötet következő nagyobb részének fejezeteiben a szerző visszatér a külpolitika, nemzetképek és külügyi propaganda világába. Elsőként (*Európa és a kiegyezés*) a szerző bemutatja az 19. században átalakuló Európa hatalmi rendszerét és a nemzetállami Európa gondolatának felemelkedését. Ebben a kontextusban teszi fel azt a kérdést, hogy az osztrák–magyar kiegyezés hogyan és milyen mértékben szolgált példaként más országok számára. Brit szemszög-

ből az osztrák–magyar kiegyezés pozitív modellként tűnt fel (William Gladstone, James Bryce, Arthur Griffith), elsősorban az angol–ír kérdés lehetséges rendezése kapcsán.

Szintén az Osztrák–Magyar Monarchia politikai életéhez kapcsolódó történeti szálát fejt fel a következő fejezet, melyben Frank a fenti folyamat pendentjaként az angliai jogi hagyományrendszer magyarországi felhasználását mutatja be egy Tisza Istvánhoz kötődő történeti példán keresztül. A parlamenti obstrukció letörése érdekében ugyanis a házelnöki tisztséget betöltő Tisza megkeverte Ferenczy Árpád budapesti egyetemi magántanárt, aki akkor éppen Angliában kutatott, hogy tudományos eredményeinek felhasználásával Tisza angliai párhuzamra hivatkozva igazolhassa a magyar hárszabályok megváltoztatását és a parlamenti karhatalom felállítását. Ferenczy *Az angol parlamenti szólásjog és fegyelem történeti fejlődése és jelen állapota (1547–1913)* című munkája tehát épp jókor került Tisza István kezébe.

Jóval terjedelmesebb a kötet két soron következő fejezete, mely a magyar külpolitikai propagandát vizsgálja a második világháború előtt és alatt, illetve Ullein-Reviczky Antal miniszterelnöki sajtófőnök és diplomata tevékenységét. A két világháború közötti és világháborús magyar külpolitika továbbra is lehetőséget nyújt újszerű megközelítésekre, például a külügyek társadalomtörténetének, a személyes összefüggéseknek vagy a külügyi irányítás szervezettörténetének vizsgálatán keresztül. Úgy tűnt, hogy a német orientáció revíziós alapvetése a „történeti folyamatok kérlelhetetlen logikája” (170. old.) szerint épült ki, azonban a korszakban ennek alternatívái is megjelentek, melyek közül kétségkívül az angolszász irányultság töltötte be a legfontosabb szerepet. A pozitív Anglia-képet a 19. századi anglofil nemesi családok (Széchenyiek, Apponyiak, Bánffyak, Bethlenek stb.) alakították ki és hagyományozták a 20. századra, s ők teremtették meg a pozitív magyarság-képet Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban.

Az anglofil politikai és társadalmi csoport formálódását több tényező is elősegítette. Az angol családi–társadalmi kapcsolatok tovább bővültek a 20. században, a brit publicisztika és angol nyelvű könyvkiadás nagyobb teret nyert Magyarországon, valamint számos iskola- és egyesületalapítás hozzájárult ahhoz. Az 1938-ban Fest Sándor vezetésével megalapított debreceni Angol Tanszék, az 1923 és 1926 között a *Bank of England* és a brit kormány támogatásának megszerzése Magyarország pénzügyeinek rendbetételére, a *The Hungarian Quarterly* megjelentetése, az 1930-ban megalakult *Anglo–Hungarian Society*, valamint a Hóman-Szekfű-féle *Magyar Történet* 1934-ben tervbe vett (de végül kudarcba fulladt) angol és francia nyelvű publikációja mind-mind ebbe a sorba illeszkedtek.

Az angol–magyar diplomáciai kapcsolatok jelentős mértékben felértékelődtek a háború kitörése után, mivel Magyarország kényszerben igyekezett megőrizni semlegességét, majd pedig 1942–1943-ban, a kiugrási tapogatózások idején, amikor Bethlen István és köre elsősorban az angolokkal létesített kapcsolatban, a nyugati orientációban látta a háború utáni sikeres magyar rendezés és a részleges revízió során visszanyert területek megtartásának reményét. Ullein-Reviczky Antal 1938 és 1944 között töltötte be a külügyminisztérium sajtófőnöki tisztségét. Kállay miniszterelnök bizalmát élvezve az angolokat célzó diplomáciai manőverek és a kiugrási tervek egyik konstruktőre lett. 1943-tól elsősorban a német katonai vereségek hatására a semleges országokban politizáló magyar követek a nyugati orientáció és kiugrás mellett kezdtek el politizálni (186. old.), ezzel párhuzamosan pedig megindultak Magyarország lehetséges kiugrásáról szóló titkos tárgyalások is. Ullein-Reviczky felesége az angol Cumberbatch diplomatacsalád tagja volt, ezért Isztambulban, ahol apósa, Cyril James Cumberbatch magas beosztásban dolgozott a brit főkonzulátuson, Ullein-Reviczky megkezdhette a lehetséges „béketárgyalások” előkészítését.

Fontos kérdés annak eldöntése, hogy az angol kormány s különösen a SOE (*Special Operations Executive*), azaz a brit háborús titkosszolgálat hogyan értékelte Ullein-Reviczky erőfeszítéseit. A SOE 1942-ig Magyarországot nem tartotta alkalmas műveleti területnek, s csak 1942 októberében létesítettek kapcsolatot Ullein-Reviczkyvel, Váli Ferencsel és Frey Andrással, akik szintén náciellenes közéleti szereplők voltak. A SOE érdeklődése nőttön-nőtt, s 1943 novemberére aktív kapcsolattartás alakult ki. Ugyanakkor az egyre kényelmetlenebbé váló német nyomás hatására Kállay Stockholmba delegálta Ullein-Reviczkyt, hogy ott folytathassa a kiugrási tárgyalásokat. Ullein-Reviczky ennek eleget is tett egészen 1944. március 24-ig, amikor a Sztójay-kormány felmentette hivatalából, mivel Ullein-Reviczky nem volt hajlandó elismerni a német megszállás után hivatalába ültetett volt berlini magyar követet és kormányát. 1944-től „függetlenként” folytatta náciellenes politikáját, majd 1945-ben Isztambulba költözött, végül 1947-ben Párizsban telepedett le. Ullein-Reviczky kiváló példája volt annak, hogy bár igen tehetséges politikus került egy roppant lényeges pozícióba, Magyarország kényszerpályán való mozgását egy ilyen formátumú politikai szereplő sem tudta megakadályozni.

A tanulmánykötet utolsó hat fejezetét Frank Tibor a diplomáciai és külügyi propaganda tevékenységet kiegészítő kulturális propaganda prominens szereplői és orgánumi vizsgálatának szentelte. Bethlen István és köre, amely a német orientációval szemben mindvégig az angolszász országokkal s elsősorban Nagy-Britanniával fenntartott kapcsolatok erősítésén, elmélyítésén dolgozott, a második világháború végéig kiállt a revízió szükségessége mellett, s ezt az angolszász külpolitikával és közvéleménnyel is igyekeztek elfogadtatni. Ebből a célból született meg a francia nyelvű *La Nouvelle Revue de Hongie* folyóirat mellett egy angol nyelvű periodika ötlete, melyet a kulturális diplomácia (és propaganda) egyik fő eszközének szántak. Bethlen egyik közeli munkatársát, a

klasszika-filológus, középkorász Balogh Józsefet bízta meg a *The Hungarian Quarterly* szerkesztői munkálatainak koordinálására Ottlik György társszerkesztése mellett 1935 után.

Balogh elsősorban konzervatív angol szerzőket igyekezett publikálásra megnyerni, ezzel erősítve azt a képet, hogy angol szerzők képviselik a magyar ügyet. Nagyszabású társadalmi eseményeket szervezett a nemzetközi közönség számára, amelyeket gazdag fogadásokkal és utazásokkal egészített ki. A *The Hungarian Quarterly* az angliai magyarellenes, elsősorban román és csehszlovák propagandát kívánta ellensúlyozni, illetve R. Seton-Watsonnal szemben hungarofil ellenpontot képezni. A *Quarterly* Szekfű Gyula és a *Magyar Szemle* – Bethlen István másik kulturális projektje – támogatását is élvezte, szervezetileg tulajdonképpen a *Magyar Szemle* oldalhajtásának számított. A két világháború közötti magyar propaganda nemzeti törekvés volt, hiszen a Duna menti Európa térképének átrajzolása az 1920–1930-as években mindvégig napirenden maradt. A magyar revízió gondolatának egyre több brit támogatója is akadt ebben az időszakban (Lord Rothermere és a *Daily Mail*, Sir Roger Gower, Frederick Llewellyn-Jones).

Ezzel párhuzamosan megalakultak a *The Hungarian Quarterly* londoni és washingtoni tanácsadó testületei, valamint az 1930-ban megalakult Angol–Magyar Társaság mintájára 1935-ben létrejött a Society for the Hungarian Quarterly is. Bethlen a magyarországi követek külképviseleteivel is népszerűsítette a lapot (244–245. old.), a társaság pedig kormányzati ernyőszervezetként működött.

A *The Hungarian Quarterly* népszerűsége, olvasói tábora és sikere 1936 után gyorsan nőtt, amihez az is hozzájárult, hogy a Darányi-kormány (1936–1938) a Bethlen-féle mérsékelt, angolbarát vonalat képviselte. Ugyanakkor az anglofil „ellenzékiség nem terjedt túl a nyugatra tekintő, konzervatívan liberális demokrata értékfáltésen”. (255.

old.) E sikerperiódusban a lap 1936 és 1941 között számos angol vendégszerzővel büszkélkedhetett, ami kétségtelenül emelte a folyóirat egyébként is magas színvonalát és ázsíóját. Mindazonáltal Balogh József számára mindvégig kényes helyzetet teremtett az egyensúlykeresés az angol és német orientáció között. A háború kitörését követően Pelenyi János washingtoni magyar követ a szerkesztőség áttelepítését javasolta Londonba (a *Revue*-t pedig Párizsba), amit Balogh és Bethlen végül elhárított. Magyarországon 1941-es hadba lépését követően azonban végképp ellehetetlenülni látszott a lap sorsa, folyamatosan szűkült a mozgástere, 1942-ben pedig már nem jelenhetett meg.

A betiltást követően Balogh József meghívta a náciellenes Bethlen-kör főbb tagjait, hogy döntsenek a *Quarterly* további sorsáról, elsősorban azt az üzenetet közvetítve, hogy továbbra is a nyugati hatalmaktól várják – ekkor már egyre illuzórikusabbnak és távolabbinak tűnő módon – a háború utáni rendezést. Az 1942-es számokat már csak kötetben tudták megjelentetni 1943-ban *A Companion to Hungarian Studies* címen, egy második kötet terve is körvonalazódott 1943 elejére, ami azonban már nem jelenhetett meg. Ugyanakkor Frank Tibor felhívja arra a figyelmet, hogy ez a kísérlet jól tükrözi a magyar külpolitikai gondolkodás még 1943-ban is meglévő többszínűségét.

Frank Tibor tanulmánykötetének utolsó fejezete egy másik, szintén torzóban maradt kulturpolitikai vállalkozást mutat be. A *Quarterly*-vel párhuzamosan a Bethlen-kör – részben a kisantant történetírói munkák cáfolata céljából, különös tekintettel R. Seton-Watson románbarát és magyarellenes történeti munkájának, az *A History of Romanians* ellensúlyozására – elhatározta a Hóman–Szekfű-féle *Magyar Történet* rövidített, angol és francia nyelvű publikálását. Az új munka angol szempontú kérdésfeltevéseket tartalmazott (például a magyar és angol alkotmányosság párhuzamai; a nemzeti-ségi kérdés; a hazai, némettől független szociális fejlődés). Frank Tibor e ponton a vál-

lalkozás egyik hiányosságára is felhívja a figyelmet, nevezetesen arra, hogy az túlzottan Nagy-Britanniára összpontosított, s nem célozta meg az USA olvasóközönségét, ami az első világháború előtti időszakból örökölt hagyományos európai-kontinentális gondolkodást tükrözte. 1935–1936 folyamán azonban Balogh József és Szekfű Gyula között kibékíthetetlen ellentétek alakultak ki, így a *History* projektje teljes egészében visszakerült a *Magyar Szemléhez*, s a vállalkozás félbeszakadt.

Frank Tibor kötetének külön értéke, hogy a személyes történetek nem csupán a nagyobb folyamatok szemléltetésére szolgálnak, hanem a szerző képes a személyes történetek mélyrétegeiből kibontani az angol–magyar kapcsolatok teljességét érintő folyamatok sajátosságait, ezáltal belsőleg is átélhetővé teszi az egyes korokra jellemző helyzeteket, adottságokat és dilemmákat.

A könyv mindvégig magas tudományos színvonalon íródott, de nem mehetünk el szó nélkül néhány probléma és hiányosság mellett, melyek egy részét a korábbi bekezdésekben már jeleztük. Minden átdolgozás és kiegyenlítés ellenére maradtak egyenetlenségek, időbeli ugrások, jelentősen érezhető a külpolitika, irodalom- és kultúrpolitika primátusa, a gazdaságpolitika (például az 1923–1926-os pénzügyi segély) kevésbé tárgyalt. Nem tudunk meg sokat az angol–magyar természettudományos, orvosi stb. kapcsolatokról, ha csak a terjedelmi arányokat nézzük, a kötet aránytalanul nagy része foglalkozik az 1920–1930-as évekkel a 18–19. századdal szemben, ahogy az 1945 és 1948 közötti periódust is minden bizonnyal érdemes lenne további vizsgálat tárgyává tenni. A különböző időpontokban, indíttatásokkal s nem utolsósorban merőben eltérő történetpolitikai kontextusokban (Kádár-korszak, rendszerváltozás utáni Magyarország, 21. századi jelenünk) született írások az átdolgozások ellenére is mutatnak egyfajta egyenetlenséget, ami éppen abból fakad, hogy a szövegek sokszor szétartó témáit, műfajait nem lehet tökéletesen egymásba szőni. A Horthy-

rendszer természetének és az 1919-es események történettudományi megítélése egyes pontokon az 1970-es évek szemléletbeli horizontját („Horthy fasizmus”) tükrözi. (125–126. old)

Ezek a problémák azonban elhanyagolhatók a kötet egészének rendkívül magas szakmai színvonala mellett. Amerikai és brit levéltárak, könyvtárak, valamint hazai közgyűjtemények és magánlevéltárak sokaságából származó, igen értékes forrásokra bukkanhat a bőségesen adatolt lábjegyzeteket tanulmányozó olvasó, melyeket Frank Tibor több évtizedes kitartó munkája során kitűnő történeti elemzéseiből felhasználta, jelentősen bővítve az angol–magyar kapcsolatokról szerzett tudásunkat. A tanulmánykötet stí-

lusa mindvégig kiegyensúlyozott, az olvasmányos tudományos prózai nyelvezet élvezetessé teszi és megkönnyíti az olvasó egymást követő korszakokon átívelő, a magyar, európai és angolszász világ különböző területeit érintő utazásait.

E könyv remek kiindulási alap lehet az angol–magyar kapcsolatok graduális, posztgraduális vagy szenior kutatói számára is, hiszen számos esetben kimerítő forrásadatoknál túl Frank Tibor szintetikus igényű tanulmányokat tett újra közzé, esetenként lényegesen továbbfejlesztve korábbi eredményeit.

CORA ZOLTÁN